

PÉTERFY JENŐ ÉS A HUSZADIK SZÁZAD.

HARMINCÖT esztendeje Péterfy Jenő halálának. Ha az írói mű, a szellemi alkotás életét az olvasókban munkáló hatásán, a közlélekre gyakorolt megtermékenyítőerején mérjük le: bizvást azt mondhatjuk, hogy Péterfy élete akkor kezdődött el, amikor annak önszántából végét szakasztotta. Nem halt meg ismeretlenül, de valójában igen kicsiny szektára szorítkozott azok száma, kik a veszteség súlyával tisztában voltak, jóformán csak személyes jóembereinek szűk körére, mely benne a tisztalékú, nemes barátot is siratta. Gyulai Pál állt e kis kör élén, ki Péterfy nem éppen szapora, de mindig előkelően magas mértéket tartó munkásságának folyóiratában szállást adott, a többi megrendült gyászoló pedig tanárokból és tanítványokból telt ki, akik szellemének már életében igézetébe kerültek s attól egész pályájukra üdvösen nyugtalanító serkentéseket nyertek.

A köztudatba ők égették bele Péterfy nevét és jelentőségét, mielőtt írói termése elmerült folyóiratpéldányokból maradó könyvek lapjain feltámadt volna. Meghitt barátai: Léderer Béla, Patthy Károly, Riedl Frigyes adtak róla először emberi arcképet és írói értékelést, személyes meleg élményeikre és mély hatások során magukbafogadott olvasmányemlékeikre támszkodva. Amikor pedig szétszórt írásműveit a Kisfaludy-Társaság három szép kötetben összegyűjtötte, ezek elé leghűbb és leggyöngédebb tisztelője, Angyal Dávid irt alapvető értékű terjedelmes bevezetést, immár friss és tisztánlátó áttekintésével annak az egész gazdagságnak és változatosságnak, mely Péterfy szellemi hagyatékának ez első számbavétele alkalmával még régi híveit is meglepte.

Azóta ez az örökség állandó táplálójává lett a magyar közműveltségnek, vele számot nem vetni a kritikusi és esztétikusi készületségnek szégyenivaló hiánya, s a hozzáfűződő kérdések tisztázása egyetemeink ifjúságára is magasabbigényű feladatok egész sorát róttá; halálának már tizedik évfordulóján doktori értekezés készült róla, az irodalomtudománynak háborúutáni nagy irányváltozásában pedig — mely az egyéni jelenségeket is egyre jobban az egyetemes szellemi életben kívánja felfogni — még inkább ráeszméltek, hogy Péterfy nagyon is azok közül való, akik iránt komoly, valóban lelkiismereti kötelességeink vannak.

Első értékelése a klasszikus magyar essay-hagyomány folytatójául állította őt elének, aki a mult századközép bölcs konzervatívságú és nagy erkölcsi komolyságú tanulmányíróinak nyomában ezt a tudomány és művészet határmesgyéjén járó műfajt a személyes érintettségnél rejtetten munkáló lírájával és a kifejezésnek idegesebb hajlékonyságával vette birtokba s alakította át a maga hasonlatosságára. Nem is tagadható, hogy Péterfy ebben a becsületes és egészséges hagyományban teljes meggyőződésével benne áll. A forradalmárok rombolást sürgető önbizalma már serdülő éveit sem fűtötte, gyökértelen ábrándok rajta, aki egész iskolázottságát a gyökérig hatoló művelődési ösztönnek engedve szerezte meg, még ideig-óráig sem foghattak. A történelmi mult szellemi értékeinek kultuszában Gyulai Pállal,

Kemény Zsigmonddal tökéletesen azonos ihletésű, s amivel több és változatosabb forrásból táplálkozó műveltsége szellemét amazokénál rugalmasabbá tette, az konzervatív felfogásának éppen nem gyöngítésére, sőt inkább megszilárdítására szolgált. Tréfás szóval, de annál komolyabb meggyőződéssel hirdethette magáról, hogy egy kis copftól nem igen szokott megijedni.

Mindamellett most, egy emberöltőnyi távolságból, egyre világosabban látjuk, hogy írói műve nem annyira vég és betetőzés, mint inkább kezdet és alapterakás. Mint szellemi jelenség — bármennyire magánviseli is a tizenkilencedik század meghatározó jegyeit — nem úgy dereng át hozzánk a huszadik századba, mint az alkonyat, hamvadó fénye, sokkal inkább úgy, mint az égbolton feltetsző hajnalodás. A mi századunknak is eltelt most már egyharmada, éppen elég idő ahhoz, hogy kibontakozzék előttünk az új írónak az a típusa, melyet a kor változása felvetett, s ha ennek a típusnak egyelőre talán még halvány körvonalú rajzát észrevesszük, lehetetlen meg nem látunk, hogy ez a rajz mennyire a Péterfy írói arcelének árnyképvetületét követi.

Péterfy Jenő tanulmányíró elődei esztétikusnak dogmatisztelőbbek, kritikusnak talán élesebbek, de kevesebbszempontúak voltak nálánál. Gyulai Pálban valósul meg legtökéletesebben és legtudatosabban ez a szellem, mely józan meggondolástól és aggodalmas lelkiismerettől hitelesített mérleggel ítélkezik, s jaj annak, aki azen a mérlegen könnyűnek találta; igazán szólva, egy kissé annak is, aki — súlyosnak bizonyul. A képzelet, az irracionális alkotómámor dagályát ez a *common sense*-hez igazodó értékcselelés akárhányszor még egy Vörösmarty-arányú nagyságon is számonkéri. A magyar klasszicizmus esztétái és kritikussai néhány, nem is éppen nagyszámú, de a maguk korában csakugyan sorsdöntő elvet szolgáltak, meg nem alkuvó dogmahúséggel s kritikai gyakorlatukban kérlelhetetlen következetességgel; az esztétikájuk állócsillagok tisztelete volt, a kritikájuk mennyköveket mért.

Péterfy Jenő sem meggyőződésbeli szilárdság, sem kritikai szigor dolgában nem fogta alább egy hüvelyknyivel sem a mértéket, de írói természetete csakúgy, mint korának, a századvégnek megváltozott szellemi igénytartalma mégis teljesen elütővé színezi egész essayírói magatartását. A dogmák parancsuralmát nála az elődeiét messze meghaladó pszichológiai kíváncsiság lazítja meg, kritikai ereje számára pedig, az emberiség szellemi javainak elszánt védelmében, sokkal méltóbb kibontakozási területet és lehetőséget ismert fel, semhogy ezt az erőt az ily magasabb szempontból meglehetősen harmadrangú irodalmi silányságok és tehetségtelenségek gyomlálgatására lett volna hajlandó fordítani.

Hogy rövid szóval fejezzem ki, ami körül már régóta tapogatódzom: Gyulaiékban a kritikai szellem művészek és művek elismertetéséért lépett sorompóba, Péterfyben pedig — az ellentétes koráramlattal szemben — már magának a művészetnek, az örök humánium legmagasabb fokán kivirágzó szépségnek tiszteletéért folytatott küzdelmet.

A közelmúltban Péterfy összegyűjtött munkáinak kiegészítésére az olvasók kezébe kerültek a hírlapokba írt, ifjúkori zenei és színházi bírálatai. Ezekről szólva, sokan azt fájlalták, hogy az itt még kiméletlen bátorsággal vagdalkozó, vérbeli kritikus utóbb, a Budapesti Szemle hidegebb méltóságú hasábjain, szemlélődő és pepecselő esztétává komolyodott. Akik írói művét így látják, nagyon is a főlzínen maradnak. Az a kritikai ér, mely napilapcikkeiben heves és türelmetlen lökésekkel jelentkezik, a későbbi tanulmány-

író higgatabb mondatait is meg nem csökkent bőséggel táplálja. Esztétikai szemlélete hűvös katedrai bölcsességé sohasem merevedik. Az önfegyelmzés kerge alatt nála egészen soha le nem fojtható nyugtalanságok hánykolódnak.

S ezek a nyugtalanságok nemcsak egyéni tépettlelküségből erednek: bennük korának lelke is keresi az eligazodást. A kiegyezés utáni évektől a századfordulóig terjedő időszak, melyre Péterfy íróága esik, az illúzióiban keservesen csalódott, de új tetterőre ébredt ország lelkeségét páratlanul fogékonyá tette a pozitívizmus szemlének nyugat felől beáramló, határtalan önbizalmú feladatvállalásai iránt. Ez a századvég ma már belekerült a tudományos érdeklődés rohamosan bővülő anyagába, képeinek mintegy lezárt egységgé válását a rákövetkező nagy világszemléleti földrengés is nagyban siettette, szellemi örökségét rendre felülvizsgálat alá vesszük, keressük benne az elbukott tudományos álmokat s még inkább a minden materiális enyészeten diadalmaskodó örök értékeket. A racionalizmusnak ez a nagy és tartós áradása, melynek nyomán — ma már jól látjuk — a polgáriasadásnak, az életigényeknek és életformáknak csakugyan páratlan meggazdagodása támadt, valójában természetlen szkepticizmussal árasztotta el az emberi gondolkodásnak szinte egész területét. S még inkább a művésztermézetek érzelmi világát. Ennek a mohó ténykultuszba feledkező barbár kornak művészfialtsága még kegyetlenebb farkasverembe zuhant, mint a tizenhatalcadik század végének alkotóelkei. Azok eszmény és valóság kettéhasadásakor a szentimentalizmus szakadékába hullottak, — a tizenkilencedik századvégiek az életet bénító szentimentalizmusnál is veszedelmesebb örvénybe: a belső élet s a külvilág összhangját már elvileg kirekesztő pesszimizmusba. A civilizáció mér földjáró csizmákat húzott, a kultúra pedig elakadt lélegzetvétellel az útszélien maradozott. A költők Schopenhauernek szolgáltatták ki magukat, a regényírók emberi dokumentumok gyűjtésére szabadulnak rá, a tudósok pedig — s nem is csupán a természettudományok, hanem akárhányszor a humaniorák művelői is — egyre készségesebben vetik alá magukat a korigényeknek és életkövetelményeknek; a német fiziológus a természetudományt proklamálja a műveltség abszolút szervéül, a görög nyelv magyar egyetemi tanára pedig a képviselőházban maga ajánlja fel szaktudományát «az aktuális kultúrpolitikai helyzet» áldozati oltárán.

Ebből a kétségbeesett korszak iránytűvesztettségéből Péterfy nem a megalázkodó behódolásban, hanem — *fölfelé* keresett menekülést. Elzárkózni a kor hangos szava elől ő sem tudott, nem is akart. Vannak olyan sorai, melyekben szinte hallani az agya működését, amint az új igazságok sok igazáról mintegy önmagát is meggyőzni kívánja. Így ír: «A mai szellemi életének van olyan vonása, melyet későbbi századok is méltatva fognak felemlíteni. A mai kor sok illúzióval szegényebb a régénél; de viszont egy sem nézett bátrabban az igazság szemébe. Iparkodik tárgyilagos lenni, elfojtani vágyait, hogy az igazsághoz közel juthasson. A mai kor érzi először mélyen, hogy az igazság rideg, fájdalmas, az emberi büszkeséget és autonómiát mélyen sebző, különösen a légvárakra romboló lehet. De mindamellett küzd az emberi szellem. A mai ember, ha le is csöppent az égből, lábra törekszik állani. Volt már Isten angyala, volt napba repülő Ikarus, ma az ember pusztán — ember akar maradni, ami mindenesetre nem idealizmus nélkül való feladat».

Ez bizonyára a legtöbb, amennyi a megértésből s az új életeszményhez való közeledésből egy Péterfy-szerű gondolkodó részéről várható. Őszinte

szó, de fájdalmasan az. Hiszen ő maga is innen származtatja az esztétikai vagy szemlélődő ember pesszimizmusát, mely az ő lelkére is mély árnyékot vetett. S ha az új szemlélet mellett való bizonykodása után valami madáchi Lucifer tőle is azt kérdezte volna: — «Mégis boldog vagy-e e képzeletben? tedd kezed szívedre», alighanem ugyanúgy felelt volna, mint a pháraó Ádám: — «Nem én. Úrt érzek, mondhatatlan úrt».

Mert Péterfy konzervativizmusa nem multbaragadást jelent, annál inkább a harmadfélezeréves szellemi és irodalmi hagyomány egységének rendületlen hűségét és tiszteletét. Az általános építkezés nagy lázában gyanakvással nézi annak a bábeli épületnek jövőjét, mely alapjait e rombadöntött hagyomány törmelékein kívánná megvetni. Jaj a lármás és csillogó Polgáriasodásnak, ha győzedelmes bevonulásán a régi uralkodót, a nemes és sugárzó homlokú Kultúrát rabszíjon akarja diadalszekere után vonszolni!

Péterfyben, a Budapesti Szemle essay-írójában, a magas ihletésű kritikus így megy át nyílt lázadásba a szellem és humánus szabadságjogai mellett. Egyre szenvedélyesebb és dacosabb elkülönüléssel, beveszi magát az arisztokratikus műveltségnek a környezetetők nyilaitól veszelegtetett várba, s ha a racionalista korszellem eleinte talán őt is halántékön sujtotta, most, érett éveiben a hőszövegbeletre Detre módjára a homlokába tört nyílhegygel is tovább folytatja tusáját. Csoda-e, ha a napiérdekű könyvkritikus mindinkább visszavonul, kis írók rossz könyveivel egyre kevésbé van kedve perlekedni, s tollat már csak azért fog, ami valóban szívügye, vagy mert lelkesedik valamiért, vagy mert polemikus kedvét kihívja a magáéval ellentétes felfogás, ha az egyébként mégis komolyanvehető vagy számottevő jelenség. Néha egész tanulmányokká szélesednek ki ezek a hozzászólásai, melyekkel annyira csak az ügyet és gondolatot kívánta tökéletes személytelenséggel szolgálni, hogy a legkülönfélébb betűjegyek mögé rejtőzött el, melyeket csak bizalmas barátai vagy még azok sem ismertek.

Ez talán legfőbb oka annak is, hogy írói művéről életében semmiféle összefoglalóbb kép ki nem alakulhatott. Mereven elzárkózott előle, hogy dolgozatait összegyűjtse, pedig ha megteszi, gondolkodása már annak a tétova kornak is kívánatos kristályosodási pontjává válhatott volna. A rokon-gondolkodásúak mindenesetre alkalmát lelték volna, hogy a kor zavarosának tisztázódásához némi visszhanggal maguk is hozzájáruljanak.

S ily visszhang, meglehet, magának Péterfynek önbizalmát is jótékonyan táplálhatta volna. Ennek híján mindegyre jobban elszigetelődött. Ha a korirányzattól aláasott tekintélyű eszmények meg az ő eredendő idealizmusára dermesztő hatású tények fájdalmas ellenmondásából a képzelhető legelőkelőbb asylumba, a telhetetlen önművelésbe menekült is, — azért csüggedt óráin éreznie kellett, hogy már nemcsak a menekültek kenyerén él, hanem valósággal Robinsonsorsra jutott. Élete utolsó éveiben nagy magánossága a századforduló eszmevilágával minden kapcsolatot megszakított, még a számontartás ébersége is megcsökkent benne, de a visszaverés harci készsége mindenesetre. Hanem a mi szemünkben ez az önként vállalt passzivitása mindennél beszédesebb vádirat a multtagadó és demokratizálódó szépségeszmenyű korirányzat ellen, mely Péterfynek a történelmi és lelki kultúra hűségére teremtett valóját halálramarta, s melynek a mi napjainkig sem hullt ki a méregfoga. Mi abban, ahogyan ez az érzékeny és

büszke szellem a körülötte hangoskodó világ zürzavarának elszántan hátatfordít s az európai szellem bölcsőhelye, az évezredek aranyküzőbét lerakó görögség felé veszi útját: ma már szimbolumát érezzük annak a modernségével kérkedő jelenkorban egyre zaklatóbb honvágynak, amellyel a szellem legjobb és leghűbb fiai szinte kivétel nélkül ár ellen fordítják hajóikat. A technikai csodák bámulatának s az azzal járó nyerselő-kultusznak barbárságából a kifelé- és fölfeléjutásnak mindinkább egyetlen útja marad: a visszafordulás.

Babits Mihálynak nemrégiben megjelent *Európai irodalomtörténetében* — egy nemzedéknyi távolságból — ugyanez a felfogás újul meg, amit a mai szerző sem habozik konzervatívnak, sőt reakciónak vallani. Az idők csakugyan úgy fordultak, hogy előlük a trónfosztott Szellem még igen sokáig ily reakcióba fog menekülni. Az emberi szellemnek Babits könyvében élénk táruló sorsfordulatai is váltig gondolkodóba ejthetnek annyit hangoztatott «előbbrejutásunk»-nak valódi értéke felől. A görögség ezt a szellemet szinte örökre ellátta útravalóval, s a továbbépitő munkának időálló értéke mindenkori azon fordult meg, mily mértékben talált vissza a koronként bozótbavesző ősi alapokhoz.

Péterfy Jenő azok egyike, akiknek olthatatlan szomjúsága az örök forrásvidékre talált rá a görög kultúra talajában, melyben a századvég fennhéjázó korszellemé hovatovább egyebet sem akart látni klasszikus — temetőnél.

Ilyen rövid tanulmányban még vázlatosan sem rajzolhatom meg Péterfy fejlődésének irányvonalát, fiatalságának természettudományos érintettségétől a történelmi tanulmányokon, a művészetek és filozófiai egész világán át ezekig a görögységben szunyadó évezredes gyökerekig és csirákig. Amíg élt, az eldurvuló korszellemmel meghasonlott léleknek önmaga megmentésére irányuló, mélységesen lírai viaskodását nem is érezte meg benne senki, legkevésbé az akkoriban önbizalmuk és tekintélyük delelőjére vergődött szaktudományok gőgösei, akik Péterfyt nem is késlekedtek az állhatatlanságban s a könnyelmű tárgykörváltoztatásában elmarasztalni.

De mielőttünk már benső összefüggésében bontakozik ki ez a nemes szépségű életmű és írói típuskép, melyet a mult század örökségéből az elődöknek kijáró hálával a magunkénak vállalhatunk. Igazában csak most férközhetünk közelébe, mióta méginkább ráeszmélhetünk, hogy a kortársi gondolkodást kritikátlanul vállalni s a mindenkori szellemi környezettel szolidaritásban élni az emberi műveltség gyökérszálainak végzetes elszagatásával jelenthet egyet. Ma, amikor az irodalmak az önsorvasztó elkülönülés felé törnek s az emberiség és emberiség ősi hagyományaitól való elszakadást erénynek hirdetik: Péterfy szabad és minden időszerű bálványimádástól irtó szelleme nagy érték és nagy okulás.

Ezt a beteges szerénységű, de kemény büszkeségű szellemet életében be nem vallottan is kegyetlenül gyötörhette, hogy tulajdon kora sem életének, sem írotollának nagy ajándékát érdeme szerint meg nem becsülte. Az önkéntes halál csöndjébe menekült nyugtalanságának annál méltóbb kiengesztelése lehet az a huszadik századi, közösségvállaló meggyőződésünk, hogy valójában *értünk* élt és *nekünk* írt. Porai fölött a sírkő a szálló idővel nemcsak dacol, hanem még egyre magasodik.